

Beszélgetés Litvániáról*

Tomas Venclova: Egy országból származunk, más vidékről, mert Czesław Miłosz Šetainiaiban, Litvánia földrajzi középpontjában (lengy.: Szetejnie) született, ahol mindamellett egy jelentős lengyel kolónia élt, talán már Vytautas idejétől fogva. Ezek elsősorban lengyel nyelvű területek voltak, ami az eredeti Litvániában, Žemaitija és Aukštaitija** határán inkább kivételnek számított. Én Klaipedában születtem, 26 évvel később, mint Czesław Miłosz. Kétesztendő voltam, amikor el kellett menekülnünk Hitler elől. A háborút követően számos viszontagság után érkeztem Vlnába, és ugyanazt a Vilnai Egyetemet végeztem el, csak más körülmények között. Az orosz megszállás idején az egyetem egész más volt, csak az épületei maradtak meg: kitűnő reneszánsz, barokk, klasszicista, nagyon szép épületek, bizonyosan nem rosszabbak a krakkói Collegium Maiusnál, csak egy kicsit más stílusúak. Megmaradt a könyvtár is, amely alapvetően lengyel nyelvű volt, és lényegében hozzáférhetetlen (*nevetés*). Ezen kívül minden teljesen megváltozott.

Hosszú időn keresztül nagyon keveset tudtunk az egyetem múltjáról, hagyományairól. Az egyetem litván volt, és ma is az. A lengyelek általában úgy tudják, hogy ezeket az országokat teljesen eloroszosították, ami alapjában nem igaz. Elég komolyan törekedtek erre, de sikertelenül. Litvánia, Lettország és Észtország is nagyon jól megőrizte a nyelvét. Az egyetem litván volt, de erősen szovjetizált. Mégis, ezen az egyetemen, éppúgy, mint számos más hallgatónak, sikerült áttörni a szovjetizáció felszínét, és egyszerűen normális egyetemistának, s ami ebből következik, normális embernek maradnom talán. Ez azonban nem mindig volt egyszerű. Később, már valamikor a hatvanas–hetvenes években lassan kezdett visszatérni a Vilnai Egyetem régi tradíciója, mindenesetre kevésbé hallgatták el. Bár ami azt illeti, sok mindent lehet erről mondani. Különös helyzet ez, hiszen az egyetem hihetetlen változásokon ment keresztül, mégis megmaradt ugyanannak. Egy kulturális egész, még akkor is az volt, amikor megváltozott az oktatás, a hallgatók nyelve és hasonlók. És most esetleg épp az egyetemünktől indíthatjuk a beszélgetést, ráadásul talán kronológiai áttekintésben.

Czesław Miłosz: Az én, a mi egyetemünk különféle alakváltozásokon ment keresztül, kezdve a Jezsuita Akadémiától.***

A Jezsuita Akadémián az előadások — feltételezem — latinul folytak, de volt lengyel, litván, észt, lett nyelvű lektorátus is. Az egyetemi Szt. János templomunkban volt egy prédikátor, aki litván nyelvű szentbeszédeket tartott. Ezt a XVII. század eleji hitszónokot és egyben litván lektort Širvydasnak vagy Szyrwidnek hívták, az ő tiszteletére írtam egy verset, ami lengyelül sosem jelent meg, de litvánul igen, az itt helyet foglaló Tomas Venclova fordításában. Először talán felolvasom lengyelül, ő pedig litvánul. Ez egyfajta közös mű: kölcsön-

* A krakkói Jagelló Egyetemen 1990. május 22-én elhangzott beszélgetés szövege.

** Žemaitija (lengy.: Żmudź) Litvánia északnyugati része, Aukštaitija (lengy.: Auksztota) Litvánia délkeleti része.

*** Báthori István alapította 1578-ban.

nösen fordítjuk egymást. A vers címe: „Filológia”. Nem véletlenül. Azért, mert szerintem Litvániát inkább a filológia teremtette meg, mint a történelem. Vagyis, a régi Litvánia bealkonyult, eltűnt, és a XIX. században, hogy úgy mondjam, a nyelv keltette új életre. Innen ered a nyelv jelentősége a litvánok számára. Szyrwid jezsuita volt, elég beteges, úgy emlékszem, tüdőbajban halt meg. Ő szerkesztette az első litván—latin—lengyel szótárt, amelyet 1612-ben adtak ki.

Konstanty Szyrwid vagy Konstantinas Širvydas volt az első kiemelkedő litván filológus, a szótár szerkesztője, és feltehetően ő írta azt a litván nyelvtant is, amely eltűnt (címe: „Clavis, linquae lithuanicae”, 1630?), és remek hitszónok volt, egy litván Skarga. Egyébként Skarga is tanított a Vilnai Egyetemen, ő volt az első rektora. Ez az időszak, a XVI—XVII. század volt az első aranykora a litván irodalomnak, mely akkoriban kizárólag, vagy szinte kizárólag vallásos irodalom volt, de nyelvi szempontból igen rendkívüli és fontos jelenség a mostani időszak számára, amikor is a nyelv egy új szinten próbál újjászületni. Azt is mondhatnám, hogy a fordításban helyenként igyekeztem Szyrwidre jellemző formákat, idiómákat használni, melyek kicsit különösen hangzanak a mai litván fülnek. No és szillabikus verselést, ami a litvánból került át a lengyelbe, és ma már szinte egyáltalán nem használják. De azt is meg kell mondanom, hogy a Vilnai Akadémia e korai korszakát nem lehet összevetni a hazafiság vagy nacionalizmus jelenlegi formájával — mindez egész másként festett. Volt egyfajta állami hazafiság, a Nagyfejedelemségnek, a Lengyel Királyságnak különböző állammodelljei éltek, nagy vita folyt arról, hogy melyik a jobb e modellek közül, de ugyanakkor az ember mintegy nemzetiségfelettinek, egy közös állam lakójának érezte magát. Az ember elsősorban európai volt, ezt követően a Köztársaság állampolgára, majd lengyel vagy litván, a Lengyel Királyság vagy a Nagyfejedelemség állampolgára. Remélem, hogy unokáink és dédunokáink idején még helye lesz valami ilyesminek, hogy az ember majd elsősorban európainak érezheti magát, ami nem fogja zavarni nemzeti identitását. De ezek súlyos, összetett dolgok voltak, a történelem folyamán módosultak, és épp ez a Lublini Unió problémája,* amit a lengyelek és a litvánok teljesen eltérően értékelnek. Úgy vélem, erről szólhatna néhány szót Czesław Miłosz.

Cz. M.: A lengyelek általában nehezen értik meg a litvánokban élő félelmeket, ezt a nyugtalanságot a lengyelekkel kapcsolatban. Azt, hogy egész másként viszonyulnak a Lublini Unióhoz, amely Lengyelországban mindmáig annak a szimbóluma, hogy ügyeinket a tolerancia, egyetértés szellemében oldjuk meg, hogy „szeressük egymást”, és így tovább. A Lublini Unió a litvánok számára katasztrófa volt, mivel a következményei szempontjából értékelik, vagyis: fokozatosan ellengyelesedtek a litván felsőbb társadalmi osztályok, melyek eleinte a Litván Nagyfejedelemségben főként óbeloruszul, az ország hivatalos nyelvén beszéltek. Otthon litvánul, de a Nagyfejedelemség nyelve az óbelorusz volt, és talán ez a nyelv volt az első lépcső a lengyellé váláshoz. A litvánok mindenestre elveszítették minden felsőbb társadalmi osztályukat, vagyis a tősgyökeres nemességet és az arisztokráciát, csak a litván nyelv maradt meg a parasztság nyelveként, amely — ellentétben például az ír vagy a gael nyelvvel — fennmaradt és újjászületett.

* 1569-ben kötötte a Lengyel Királyság és a Litván Nagyfejedelemség.

Az én egyetememen, azon, amelyiken tanultam, már kevés nyoma volt a Litván Nagyfejedelemségnek. Valamennyi volt, mert mégiscsak tanultam a Litván Nagyfejedelemség közigazgatási-politikai rendszerét, nem csak Lengyelországot. De Vilna már nagyrészt lengyel-zsidó város volt, a lengyel nyelv volt túlsúlyban, vagyis teljesen más volt, mint később, Tomas egyetemi évei alatt. Meg kell értenünk a litvánok érzékenységét és teljesen eltérő nézőpontjukat. A litvánok ellengyeledése nem terv eredménye volt, egy hosszan tartó, fokozatos folyamatként ment végbe. Az én családom a XVI. században már beszélt lengyelül, az okiratokban az óbeloruszt használta, egy XVI. századi szabályos okirat, jogi okmány cirill betűs írással, óbelorusz nyelven kezdődött, átváltott lengyelre, majd cirill betűs óbelorusz jogi formulákkal végződött. De már a XVI. század valójában nagyfokú veszélyt jelentett a litván nyelv számára, és ez a folyamat úgy meg is erősödött, hogy a litván nyelv szempontjából talán a XVIII. század lett a legtragikusabb időszak, amikor bekövetkezett a nevek ellengyeledése, amely egyszerűen azért ment végbe, mert a lengyel hangzásuk szebbnek tűnt, magasabb társadalmi rangot adott. A litván félelmekről, nyugtalanító gondolatokról nem szabad megfeledkezni, ha a Lublini Unióról beszélünk.

T. V.: Igen, természetesen igaza van Czesław Milosznak, amikor arról beszél, hogy a litván felsőbb társadalmi rétegek ellengyeledése mintegy természetes úton, fokozatosan ment végbe. A litvánok körében azonban él egy — szerintem igen helytelen — elfogultság, hogy ebben időről időre valamilyen tervszerűséget lássanak, sőt, egy kicsit démonikus lengyel ármányt, aminek kezdetől fogva az volt a célja, hogy elnyomja Litvániát, és felszámolja a litván nyelvet. Szerintem ugyan ez ostobaság, mégis benne él a nemzettudatban, és ahhoz, hogy leküzdhessük ezeket a sztereotípiákat, számolni kell velük. És amint Czesław Milosz említette, a XVI. és XVII. századot követően — a litván nyelv és írásbeliség aranykora után, amikor szigorúan a nemzeti nyelvet használták, mely egyetlen indoeurópai nyelvre sem hasonlít, s amelynek gyönyörű archaikus formái és gyönyörű archaikus szókészlete teljesen megmaradtak — eljött a XVIII. század, amikor a litván nyelv szinte eltűnt, részben, be kell vallani, a Vilnai Akadémia, és különösen a főiskola hatására, mely utóbbi már világi intézmény volt, a XVIII. században alapította a Nemzeti Nevelési Bizottság* az Akadémia részeként. Amikor a latint felváltotta a lengyel, amikor a litván tanszék teljesen eltűnt, nagyon kevés könyvet nyomtattak litvánul, hihetetlenül furcsa nyelvet használtak. Létezik egy fogalom: „pidgin English”, azt is mondhatjuk, hogy volt egy „pidgin Lithuanian”, vagyis lényegében minden szótó, minden szógyök lengyel volt, csak a nyelvtan maradt meg litvánnak.

Az elszlávosodott litván nyelv valójában már nem bírt különösebb értékkel mint nyelv, valami furcsa zsargonná vált, és kiszorult a magasabb iskolákból, a jobbfejta iskolákból, a sajtóból, a nyomtatásból, a közéletből. Az 1791. május 3-i alkotmányt, akárcsak a Lublini Uniót, a litvánok nemzeti identitásuk elvesztése kezdetének tartják, éppoly kevés jóindulattal fogadták. Hiszen a május 3-i Alkotmány csaknem megszüntette a Litván Nagyfejedelemséget. Az államnak görög katolikusnak kellett lennie, ebből következően kizárólag lengyelnek. A litván nyelvet csak mint egy dialektust, mint egy különleges helyi nyelvjárást túrték meg. Egy nyelvjárás, és semmi több. Ám a felosztások után Lengyelország helyzete nagyon komolyan megváltozott, a Vilnai Egyetem ismét je-

---

* Tkp. a lengyel oktatásügyi minisztérium.

lentős szerepet játszott a litván nemzettudat újjászületésében. Beszéltünk az írországi gael nyelvről, mely hasonlóképpen eltűnt az angol nyelv hatására. De valóban eltűnt, mert ma Írorszáiban csak valami isten háta mögötti falvakban beszélnek gael nyelven, s nem többen 35 ezer embernél, akik a mindennapi életben szintén inkább az angolt használják. Dublinban egy gael és tizegynéhány vagy talán több tucat angol nyelvű újságot adnak ki. És a gael nyelvű újságot senki sem veszi. Litvániában ma egészen más a helyzet. A litván nyelv a legteljesebben él, és hihetetlenül eleven. A sajtó javarészt majdnem kizárólag litván nyelvű. Nekünk sikerült az, ami nem sikerült az íreknek. Ebben egyébként igen nagy szerepük volt a lengyeleknek. Köztük Mickiewicznek.

Cz. M.: Meg kell értenünk, hogy a litvánokat nyugtalanítja az a fenyegettség, hogy beolvadnak a szláv nyelvi környezetbe. Vonatkozik ez a lengyellé és az oroszvá válásra is. A litván nyelvnek az volt a szerencsétlensége, hogy nagyon nehéz volt, továbbá az, hogy a hatalmas, szláv népek által lakott területeket magába foglaló Litván Nagyfejedelemség nyelve az obelorusz volt. A litván nyelv erre nem volt alkalmas, túl nehéz volt. De egyúttal ez volt a szerencséje is, ezért állt ellen a lengyelesítésnek és az oroszosításnak is.

T. V.: Így van. Mindig nagyon büszkék vagyunk arra, hogy a litván nyelv, miként azt Ferdinand de Saussure mondta — a preklasszikus, vagyis Vergilius előtti latin szintjén áll. Szóltam a litván nemzettudat újjászületéséről, mely a XVIII. század után következett be, amikor a litván nemzeti identitás szinte teljesen eltűnt. S arról, hogy óriási szerepet játszott ebben Mickiewicz, a filomata mozgalom, részben Słowacki is, Kraszewski igen jelentős mértékben. Azok az írók, akik lengyelül írtak, ugyanakkor Litvániát tekintették hazájuknak vagy egy számukra nagyon fontos tájnak, mint például Słowacki, aki Ukrajnából származott, de mégis litván témákról írt. Egyetemre is járt Vilnában. Mickiewicz ráadásul tudott egy kicsit litvánul, ez kiderült, mert van három litván népdal, amit ő jegyzett le. És hibátlanul, vagy szinte hibátlanul jegyezte le, amit nem tudott volna megtenni, ha nem ismerte volna a nyelvet. És a fejedelmi Litvánia egész mítosza, majd a „Pan Tadeusz” történelmi Litvániája mindig is fontos volt a litvánoknak.

Mickiewiczet már a XIX. században fordították, és szinte ugyanolyan fontos volt a litván nemzettudat, mint a lengyel nemzettudat számára. Sokan legalább ugyanannyira a litvánok nemzeti prófétájának tartják, mint a lengyel népének; saját költőjüknek, költőkirályuknak érzik. Kisebb mértékben vonatkozik ez Słowackira, Norwidra, Kraszewskire és másokra. Az egyetemnek épp ez a nagy lengyel korszaka volt igen döntő hatással a litván nemzettudat újjászületésére, mert megadta Litvániának azt a csodálatos mítoszt, mely szerint szakrális tér, olyan tér, ahol az történik meg, ami a legfontosabb. A Vilnai Egyetemen élt egy másik mozgalom is ezzel egy időben, főként azoknak köszönhetően, akik személyesen ismerték Mickiewiczet, de arra törekedtek, hogy litvánul írjanak, új életre keltsék Širvydas, Daukšy nyelvét, az ősi vallási szövegek nyelvét, a még romlatlan, még eredeti litván nyelvet. Erről is beszélhetnénk, és úgy gondolom, Czesław Miłosz szólni fog erről, hiszen ő ismeri ezeket az írókat, és szokta verseiben idézni őket.

Cz. M.: Igen, volt az íróknak egy egész ilyen csoportja, némelyek két nyelven írtak, vagy a tiszta litvániságot képviselték, az ősök nyelvéhez való visszatérésre szólítottak fel, lengyelül — pl. itt van az én vidékem, a Nevėžis völgyének lengyel leírása Ludwik Jucewiczról. De voltak olyan költők, mint Poška, ez a žemaitijai nemes, az ő birtokán állt a „Pan Tadeusz”-ban leírt Baublis-tölgy.

Poška lengyelül és litvánul is írt, Paszkiewiczként ismerték, Poška-Paszkiewicz. fokozatosan visszavonultak. Időben közelebb hozzánk, Vilna környékén nyelv-sárgarigót jelent (lengy.: drozd), de a plébánia anyakönyvébe úgy jegyezték be, amikor megszületett, mint Drozdowski.

T. V.: Igen. És időnként úgy is írta alá a nevét, hogy Drazdauskas.

Cz. M.: Mindez igen érdekes a kutatás számára. Kevesen tudják, mennyire visszaszorult a balti elem a szláv nyomására a történelem folyamán. A régészek kutatásai szerint a baltiak igen messzire eljutottak, egészen Moszkva alá, majd fokozatosan visszavonultak. Időben közelebb hozzánk, Vilna környékén nyelvi változás ment végbe, ami azon alapult, hogy volt két falucska: az egyik litván nyelvű, a szomszédos falucska — belorusz, egymás között házasodtak, a belorusz használata könnyebb és elterjedtebb volt, és egy idő múlva a litván falucska belorusszá vált. Majd a következő, vagy az eggyel követő nemzedék idejére a belorusz falucska lengyellé lett. Az soha nem történt meg, hogy egy litván falu lengyellé vált. Ez mindig csak néhány nemzedék alatt a beloruszokra keresztül ment végbe. Fontosak ezek a folyamatok, hogy megértsük, mi történt, ha a Vilnától délre eső lengyel nyelvű területekről van szó. Van némi igazság abban, amit a litvánok az ottani lakosság ellengyelesedéséről tartanak, de természetesen nem fogadhatjuk el azt, hogy akik lengyelül beszélnek, azoknak litvánul kelljen beszélniük.

T. V.: Elvileg igen. A litván nép tudatába nagyon mélyen beleivódott a balti elem történelmi visszaszorulása, sokat írtak erről a történészek, nyelvészek — így aztán mindenkiben nagy a félelem ettől a feltartóztathatatlannak és fatálisnak érzett visszaszorulástól. Ha egy ember, mondjuk, valamikor haldoklott, de túlélte, akkor örökre emlékezetében marad a haldoklás. Ezt senki sem felejtí el. A litván nép éppígy soha nem felejtí el, és valószínűleg sosem fogja tudni elfelejteni, hogyan haldoklott a XVIII. században és még a XIX. század elején is. Habár később újjászületett, ez a halálos betegség mégis nagyon elevenen él az emlékezetében. De azt mondanám, hogy most egy kicsit mindenestre megfordult a helyzet, noha ennek nincs minden litván a tudatában. Vilna például feltűnően megváltozott demográfiai szempontból. Manapság főként litván város, részben orosz — vannak orosz betelepülők, valamint néhány, bár nem sok régi orosz, még a cári időkből, akik jelentős mértékben ellitvánosodtak. Vilnában a lengyel elem ma már inkább eltűnőben van, a lengyelek aránya nem több 15 százaléknál, ráadásul nem is mindegyikük beszél lengyelül. A lengyel elem Vilna környékén, és leginkább Vilnától délre, Šalčininkai vidékén maradt fenn, amiről az utóbbi időben elég különös felfogás él. Ezekben a falucskákban, ahol — mint azt már említettük — először a litvánról belorusz nyelvre váltottak, majd lengyelre, még ha igen lassan is, egy ellentétes folyamat megy végbe. Ez inkább egy természetes, kényszer nélkül zajló folyamat, mert a trocki vagy swicie-i járásban a litván elem erősödik anélkül, hogy a hatóságok törekednének erre, mivel az újjászületés előtti időkben, vagyis Sztálin, Hruscsov, Brezsnyev idején természetesen nem támogatták ezeket a folyamatokat, inkább nehezítették. Annál inkább helye van a litván elem beszűrődésének és megerősödésének Vilna környékén. Ezzel tisztában kell lennünk. Vilna és vidéke ma erőteljesebben litván, mint volt a háború előtt.

Cz. M.: Hozzá kell még tenni, hogy a Vilnától délre élő lengyel népesség nagyon erős oroszosodásnak van kitéve. Magam is láttam annak a kislánynak a füzetéről készült fényképet, aki orosz betűkkel írta le a lengyel imádságot

(ez az oroszosodás külön téma, érdemes lenne beszélni róla), de szellemi oroszosodásról is beszélhetünk, ha a mentalitásról van szó.

Ezek a területek a párt legkonzervatívabb rétegének a támaszai. A Moszkva-barát kommunista párt támaszai, és ennek a konzervatív rétegnek az ellenőrzését bizonyítja a legutóbbi nyilatkozat, a Moszkvához intézett felhívás a litván függetlenség ellen. Ez valóban képes hosszú időre megmérgezni a litvánok és a lengyelek kapcsolatát. A szejm vilnai küldöttei szerencsére Litvánia függetlenségére szavaztak, de a többség Šalčininkai oldalán áll, és ez a többség idegenkedik, ha a függetlenségről van szó.

T. V.: E ponton, miként azt már más alkalommal mondtam, mint litvánok, magamra kell vennem az ördög ügyvédje szerepét. Az, amit ma a lengyelek Šalčininkai környékén tesznek, természetesen teljesen elfogadhatatlan. Talán Targowica* óta nem fordult elő, hogy a lengyelek Moszkvához fordultak volna segítségért. Évszázadokon keresztül ez elképzelhetetlen volt. Hogy ez mégis megtörtént, mérhetetlen szerencsétlenség mind a litvánok, mind a lengyelek számára. Ám másrészt, gyakorta azt gondolom, nagyon fel kell ahhoz bősztíteni az embereket, hogy ilyen ostoba, szerencsétlen lépésre szánják el magukat. A litvánok egy része valószínűleg azzal idegesítette a lengyeleket, hogy azt hangoztatta, ezeket a területeket vissza kell litvánosítani, hogy ők nyelvükkel együtt térjenek vissza a litván kultúrához, amely néhány évszázaddal korábban uralkodó volt ott —, hogy mindenáron visszatérjenek. Úgy vélem, ez szintén helytelen. Beszéltem, írtam erről, és nagyon vegyes reagálásokkal találkoztam litván részről. Hiszen mindkét oldalon régi mítoszok, sztereotípiák rejlenek, melyek jelenleg elég erősen fékezik Litvániát a teljes függetlenség eléréséhez vezető úton. Nem tudom pontosan, hogyan lehet ez ellen küzdeni, csak arról beszélek, én miképpen látom ezt a kérdést.

Cz. M.: Szeretném itt hozzátenni, hogy mi, Tomas és én igen hasonló helyzetben vagyunk. Mert a lengyelek azt vetik a szememre, hogy litvánbarát vagyok, Tomast pedig azért hibáztatják a litvánok, hogy lengyelbarát.

T. V.: Lényegében igen. Félig tréfásan még azt is mondhatnám, hogy amikor magánúton találkozunk Czesławval Amerikában, akkor kölcsönösen „diplomáciai udvariaskodásokkal” élünk. Arról van szó, hogy amikor beszélgetünk, Czesław nem a „Wilno” elnevezést használja, hanem a „Vilnius”-t. Én pedig, viszonzva ezt neki, a lengyel nevet, a „Wilno”-t használom (*nevetés*). Szerintem épp ez az a diplomácia, ami nekünk, litvánoknak és lengyeleknek segítségünkre lehetne az adott pillanatban: arra törekedni, hogy mindig a másik fél álláspontján legyünk. Arra törekedni, hogy mindent megértsünk az ellenkező oldal helyzetéből. Azt mondanám még, hogy a litván hazafiság, éppúgy, mint a lengyel hazafiság, minden tekintetben hasznos, de a litván hazafisághoz hasonlóan időről időre felbukkan benne egy sovinizta hév, egész a vallásháborúk szellemében. Mert a nyelv is játszhatja a vallás szerepét.

Vegyük például a Vilnai Egyetem korszakának egy íróját, Mickiewicz idejéből. Volt egy litván történész, Daukantastnak hívták, néha Dowkontnak írta alá a nevét. Mickiewicz ismerőse, talán egyenesen jó barátja volt. Ugyanazokat az előadásokat látogatták, és Daukantas litvánra fordította Mickiewicz „Żywila”-ját, nem tudva egyébként, hogy Mickiewicz az írója, mert a „Żywila”, ez a rövid, korai kis elbeszélése név nélkül jelent meg. Nos és ez a Daukantas, aki

---

* 1792-ben lengyel mágnások egy csoportja Katalin cárnót „hívta be” Lengyelországba az 1791. május 3-i alkotmány megdöntésére.

lengyel tudós lehetett volna, megesküdt az ostrobramai Istenanya előtt, hogy soha, soha az életben egyetlen szót sem ír le más nyelven, mint litvánul. Ő lett az első litván történész, kicsit még naiv, de a litván nemzeti mozgalomnak igen fontos alakja volt. Később, a XIX. század végi nemzeti mozgalom nagyon sokat merített belőle. No és Litvánia, különállóságát deklarálva, mindenekelőtt Lengyelországtól való különállását hangsúlyozta.

Épp ez időből ered a mély litván—lengyel konfliktus, mely már a XIX. században kialakult, és komoly konfliktus — bár, hála Istennek, nagyobb vérontás nélküli — maradt a XX. században. Igen érdekes helyzetek adódtak. Például Smetana, a független Litvánia elnöke, litván paraszti származású, Aukštaitijából, nem túl messze Czeslaw Milosz szülővidékétől, csak egy kicsit keletebb-ről. Smetana alapjában véve elég erősen lengyelelles volt, és talán nem ok nélkül, de úgy mondják, otthon főként a lengyelt használta, mert a felesége lengyel nemesasszony volt, szintén inkább litvánbarát beállítottságú. Hihetetlenül zavaros helyzetek voltak ezek, és talán mind a mai napig nagyon zavarosak. Vagy vegyük Oskar Miloszt, akiről sokkal jobban tud beszélni Czeslaw.

Cz. M.: Oskar Milosznak nem voltak nyelvi problémái, mert franciául írt, és nem kellett választania a lengyel és a litván között. Litvánnak vallotta magát, miközben valójában nem tudott litvánul. Valahol már megírtam, miként lett litván. Tagja volt az I. világháború előtt működő Párizsi Lengyel Művészek Társaságának, és eszébe sem jutott, hogy litvánnak tartsa magát. De a versailles-i béketárgyalások folyamán, amikor a jobboldali lengyel delegáció nem akarta Litvánia függetlenségét elismerni, szörnyen feldühödött, és azt mondta: „Ha így, akkor én litván vagyok!” Ezzel kezdődött a dolog. Fontainebleau-ben a sírján litvánul és franciául áll a felirat, mely így szól: „A független Litvánia első párizsi képviselője.”

T. V.: A litvánok franciául író nagy litván költőnek tartják, habár állítólag életében egyetlen szót sem írt le, sőt, talán nem is ejtett ki litvánul. Vannak ilyen dolgok. Amikor ezekről beszélünk, nem feledkezhetünk meg a vilnai kérdésről. A litvánok mindig is történelmi fővárosuknak, a Nagyfejedelemség fővárosának, Gediminas fővárosának tartották, és annak tartják mind a mai napig, ősi litván földön épült fővárosnak — és mindez igaz. Amikor Żeligowski Lengyelországhoz csatolta Vilnát, ez óriási csapást jelentett a litvánok számára. A világtörténelemben talán egyedülálló helyzet ez, hogy egy állam fővárosa egyúttal egy másik nép, egy másik állam számára is nagyon fontos kulturális központ, kulturális főváros. A vilnai kérdés a két világháború között rendkívül éles probléma volt Litvánia számára: ez volt az oka, hogy nem voltak diplomáciai kapcsolataink. Beleírták a litván alkotmányba, hogy Litvánia fővárosa az ideiglenesen lengyel megszállás alatt levő Vilna. Amíg ezt a kérdést nem rendezik, átmenetileg Kaunas a főváros. Kaunasnak tehát nagyon különös helyzete volt. Ez a vilnai mítosz hosszú éveken keresztül óriási szerepet játszott a litván képzeletben. És amikor végül visszakapták a litvánok, amikor nagyon tragikus körülmények között győzött a litván konokság, az úgynevezett történelmi ironia erejével kezdett minden megváltozni. Vilna ma a litván állam fővárosa, és annak is kell maradnia. Nagyon jól értem a lengyel Wilno iránti lengyel vágyakat, és szükségesnek tartom, hogy a lengyeleknek szabad bejárásuk legyen oda, hogy ápolhassák saját kulturális örökségüket és így tovább. Csak hát amikor lengyel környezetben, különösen az idősebb nemzedékek körében állandóan „a mi Wilnónk”-ról beszélnek, természetes, hogy ez ellenkezést, gyanakvást és valamiféle idegenkedést ébreszt a litvánokban. Úgy vélem, érdemes lenne ezt el-

kerülni, ami végül nem csak Litvániának, de Lengyelországnak is a javára válna. Hiszen az a Lengyelország, amelyiknek egy baráti, szabad és független Litvánia a szomszédja, csakúgy, mint egy szabad és független Belorusszia, szabad és független Ukrajna, az a Lengyelország kétségtelenül jobban fogja magát érezni, mint az, amelyiknek egy hatalmas Oroszország a szomszédja. Abban is reménykedem, hogy idővel a határok kérdése Közép-Európában éppúgy megszűnik, mint ahogy csaknem megszűnt Nyugat-Európában. Ott igazából senkit sem érdekel, hová tartozik Strasbourg, hogy francia város-e vagy német. Francia és német város is, mindegyikük számára elérhető. Bizonyos értelemben Nyugat-Európa fővárosa. Remélem, hogy valami ilyesmi fog történni a mi országainkban is.

Cz. M.: Szeretnék néhány szót szólni a két világháború közötti Vlnáról. Tény, hogy lengyel népesség által lakott enklávé volt, mely Litvánia iránt nem viseltetett nagy rokonszenvvel. Volt itt egy kisebb csoport, az úgynevezett „öslakosok”, akik azt mondták: Vilna a Nagyfejedelemség fővárosa volt, azt akarjuk, hogy továbbra is a Nagyfejedelemség fővárosa legyen, mi idevalósiak vagyunk, és nem akarunk sem lengyel, sem belorusz sovinizmust. Sajnos, ezt az örökséget szétszaggatták, vagyis minden nemzetiség igényt tart a városra. De ez egy kisebbség volt.

Ha a Józef Mackiewiczet ért támadásokról van szó: tanúja voltam, hogyan is kezdődött. Mackiewicz elsősorban tulajdonképpen mint a nem litvánbarát „Gazeta Codzienna” szerkesztője bukott meg: a litván cenzúra tette tönkre. Mert Mackiewicz minduntalan visszatért a Nagyfejedelemség motívumához. De a lengyel lakosság nagyobb része mindenestre ellene volt ennek a koncepciónak. Tudatában kell lennünk, milyen tragikus az olyan enklávéknak a helyzete, mint Vilna, mint Lemberg.

T. V.: Azt mondhatjuk, hogy az öslakosok programját néhány lengyel bizonyos értelemben folytatja. Például van a litván parlamentnek egy küldötte, Czesław Okińczyc úr, aki a Znad Wilii c. lapot adja ki. Ennek a lapnak a programja közel áll a régi öslakosok programjához. Meg kell mondani, hogy a litvánok igen keveset tudnak ezekről a régi lengyel elképzelésekről, amelyek inkább kedvezőek voltak Litvániára nézve, elvetettek mindenfajta sovinizmust, köztük a lengyelt is. Nagyon keveset tudunk erről, jobban kellene ismernünk, mert épp ez az a tradíció, ami egymáshoz közelíthet minket, segíthet az évszázadok során felhalmozódott terhek lerakásához.

Cz. M.: Nagyon érdekes, hogy a mi egyetemünk Mickiewicz idején szabadkőműves volt. Az én időmben éppúgy voltak szabadkőműves összejövetelek éjszakánként az egyetemen, és azt mondanám, hogy az öslakosok nacionalizmus elleni ideológiája nagymértékben kapcsolódott a szabadkőművességhez. Egyébként el kell mondanom, hogy nem tudtam a különböző páholyok létezéséről. Csak később mesélte el egy volt professzorom — Stanislaw Swianiewicz, a közgazdaság-tudomány professzora, aki egyébként talán Katyú egyetlen élő tanúja —, hogyan és hol tartották összejöveteleiket. De ő nem volt szabadkőműves, buzgó katolikus volt.

T. V.: El kell mondani, hogy a két világháború közötti időszakban Kaunasban is élt a szabadkőműves mozgalom, és alighanem a litván értelmiség jelentős százaléka odatartozott. De a háború után vagy teljesen kiirtották mindezt az orosz hatóságok — ahogy egyébként minden egyebet —, vagy valahogy nagyon mélyen a föld alatt maradt meg, amiről nincs tudomásom. Csak annyi, hogy a szabadkőműves-páholy épülete, amit „Szenvedélyes litván”-nak hívtak, ma is

áll, és valamiféle tisztelet övezi. Valamint, ezt tréfának szánom, van egy különleges koktél, aminek szintén „Szenvedélyes litván” a neve (*nevetés*). S talán ez minden, ami a mai Vlnában azokból az időkből fennmaradt.

Jan Bloński: Hatalmas ez a kérdéskör, és olykor némelyek számára nehezen elfogadható, mindkét fél részéről mérlegelést és a jó szándék szabályainak betartását követeli. Úgy vélem, hogy az ilyen nagyon világos és pontos megközelítés azonban, amit Czeslaw Miłosz és Tomas Venclova ajánl, nagyon sokat segíthet abban, hogy a jövőben megértsük és javítsuk kapcsolatainkat. Úgy vélem, ez az egyetlen és helyes út, amely igen reményteljes. Csak egy dolgot sajnállok, hogy — miként az általában az ilyen összejöveteleken történik — a politika felfalja a kultúrát. Nagyon kíváncsi lennék, hogyan látják Önök a múlt kulturális eredményeit? A lengyel romantika nagyrészt az ottani határvidéken született meg, ugyanakkor Lengyelországban a litvánok inkább nem romantikus, hanem megfontolt, szívós emberek hírében állnak. Ezek az általános dolgokon kívül, melyekkel kezdték — egyébként nagyon helyesen — van még a dolgoknak egy széles köre, melyek az emberben testet öltő gondolkodás, történelem szférájába tartoznak. Miben áll valójában a határvidék hagyománya, a litván hagyomány a lengyel tradícióban? Hatott-e, és ha igen, miként, a lengyel kultúra a litvánra? Úgy vélem, mélyebben, mint ahogy azt maguk a litvánok elismerik. Ezen nincs mit csodálkozni: mi ugyanezt tettük a német hatásokkal. Ez az egész kérdéskör igen nagy lehetőségeket ad a töprengésre, gondolkodásra és a kutatásra is.

T. V.: A lengyel romantikával kapcsolatban. A súlyos történelmi viszonyok miatt igazi, nagy romantika sosem fejlődött ki litván nyelven. Azok az írók, mint például az itt említett Poška-Paszkievicz vagy Strazdas-Drozdowski, inkább klasszicista szellemben írtak, többé-kevésbé sikeresen utánozva mondjuk Krasickit vagy körének íróit. Érezhető volt a szarmatizmus, a XVII. századi irodalom hatása. Igen érdekes jelenség, hogy a litván irodalomban a romantikát tulajdonképpen a lengyel romantika jelentette. Épp Mickiewicz műveinek litván fordításai, amelyekből számos készült még a XIX. században, játszották a litván romantika szerepét. A „Grażyna”, a „Konrad Wallenrod”, az „Ősök” fordításai és társaik. Később realisztikusabb lett a litván irodalom. A két világháború között, a húszas években Litvániában olvasták, ismerték a Skamandritákat. A XX. század talán legnagyobb litván költője, Henrikas Radauskas, aki emigrációban halt meg, kétségtelenül inkább a Skamandriták, mint bárki más hatása alatt állt (talán egy kicsit az orosz akmeisták hatása alatt is, mert tudott oroszul). De a litván irodalom természetesen más, mert a litvánoknál nem alakult ki egy teljes társadalom — arisztokráciával, polgári réteggel, értelmiséggel, parasztsággal. A legutóbbi időkig alapvetően (nem túl differenciált) paraszti társadalom volt, s csak a szovjet időkben lett városi társadalommá. Mindazzal együtt, ami ebből következik. Ezért aztán a litván irodalom modellje vagy paradigmája nagyon különbözik a lengyel irodalométól. Ami nálunk hiányzik, azt időről időre helyettesítik a lengyel irodalmi fordítások, melyeket szintén az örökségünk részének tekintünk. Litván részről is történnek kissé komikus dolgok, amikor a kevésbé felvilágosodott emberek azt mondják; tessék, „a lengyelek ellopták tőlünk Mickiewiczet”, „a németek ellopták tőlünk Kantot”, és így tovább, és így tovább. Még azt is mondják, hogy „az oroszok ellopták tőlünk Puskit”, mert Puskinnek egy nagyon távoli őse tényleg litván volt, aki átment orosz területre. Én természetesen úgy vélem, hogy az olyan írók, mint Mickiewicz nagymértékben mindkét ország közös örökségének számítanak.

Jerzy Jarzębski: A régi köztársaság kultúrája, a területi sajátosságok ellenére nagyrészt egységes volt: a litván és a lengyel kultúra akkoriban erősen összemósódott. Attól kezdve elég határozottan eltávolodtak egymástól. A mai litván kultúrában mi állhat közel a lengyelekhez, mi lehet hasznos, érdekes, érdeklődésre számot tartó — és fordítva, mit rejthet a lengyel kultúra a litvánok számára?

T. V.: Könnyebb ehhez a kérdéshez a lengyel hatások felől közelítenem, hiszen Miłoszt, Gombrowiczot és a XX. század más nagy lengyel íróit olvassák Litvániában, és ha nem is rögtön, de egy bizonyos idő után érezhető lesz ennek a hatása. A lengyel nyelv több évtizeden keresztül lényegében az Európára nyitott ablak szerepét játszotta Litvániában. Mert az európai, valamint az amerikai irodalom elsősorban lengyel fordításokon keresztül jutott el Litvániába. És a litván értelmiségnek (egyébként az oroszoknak is) meglehetősen nagy része tanult meg lengyelül, hogy fogalma legyen arról, mi történik a világban. Az, hogy Litvánia civilizáltabb ország, hogy az átlag litván jóval többet tud a világ kultúrájáról, mint egy átlag orosz vagy belorusz vagy grúz — az nem kis részben Lengyelország érdeme.

Ami a litván irodalmat illeti, nagyon nagy kár, hogy semmi sem ismert belőle, nincs kinyomtatva, lefordítva. A litván irodalom most természetesen kissé elzárkózó beállítottságú, a folklorisztikai, mitológiai, történelmi értékeket ápolja, ami nem mindig a legmegfelelőbb út a nemzeti lényeg megmentésére. Volt egy olyan tendencia, aminek most már valószínűleg vége, hogy Litvániából egy — a saját hagyományait igen, de azon kívül semmit sem ápoló — indiánrezervátumot csináljanak. Hiányzik nálunk az ironikus, a nihilista, a mindent és mindenkit megkérdőjelező irodalom, és a lengyel irodalomnak mondjuk épp az a válfaja, amit Gombrowicz művel, nagyon hasznos lenne. De várni kell egy kicsit Gombrowicz műveinek fordításaira, mert az egyetlen fordítást, amit ismerek, egy barátom, Wirgilius Čepaitis készítette húsz évvel ezelőtt, a maga örömeire. Čepaitis most a Sajudis kiemelkedő alakja, ő fordította Mrożeket is. Írtam egyszer valamikor arról, hogy Litvánia és Lengyelország kölcsönösen azt tartották egymásról, hogy olyan értékek megtestesítői, ami a másik számára elérhetetlen, vagy ráadásul tilos — mert Litvánia Lengyelországnak egzotikum volt, szakrális tér (Mickiewicznél, de éppúgy Miłosznál is). Olyan, mint az elveszett paradicsom, amit valamiképp újra kell teremteni. Litvánia számára Lengyelország mindig a világ civilizációjában való részvétel megtestesülése volt, vagyis a világ civilizációja Lengyelországon keresztül jutott el Litvániába. (A litván motívumok pedig Lengyelországon keresztül jutottak el a világba.) Valószínűleg ez továbbra is így lesz.

Cz. M.: Szeretném, Tomas, ha röviden elmesélnéd, hogyan ismerkedtél meg könyvemmel, a „Szülőföldi Európá”-val? Miként történt ez?

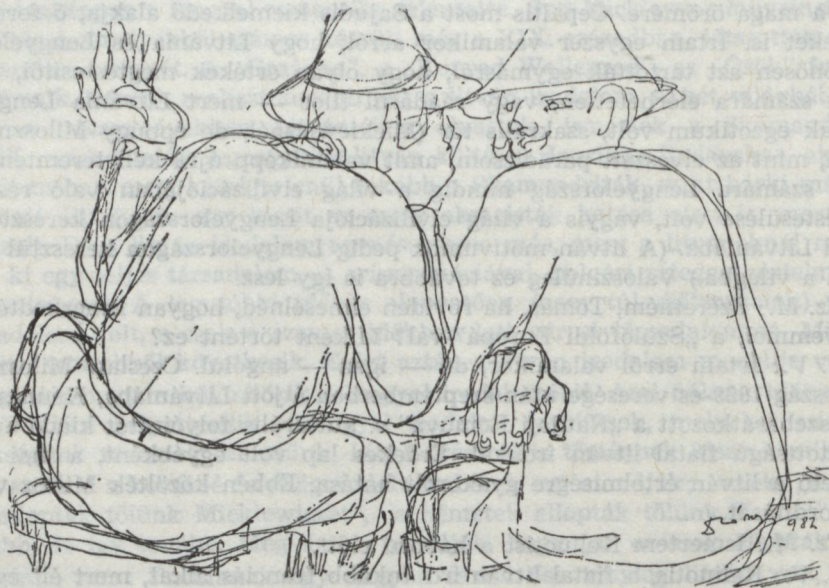
T. V.: Írtam erről valamikor, de — igaz — angolul. Czesław Miłosz Lengyelország 1939-es veresége után szeptemberben átjött Litvániába, Kaunasba, és ott összebarátkozott a „Naujoji Romuva” c. kulturális folyóiratot kiadó európai beállítottságú fiatal litván írókkal. Érdekes lap volt egyébként, a mai napig érezhető a litván értelmiségre gyakorolt hatása. Ebben közölték Miłosz verseinek fordítását.

Cz. M.: Ismertem Keliuotist a háború előtt.

T. V.: Keliuotis, a fiatal litván író inkább franciás alkat, mert élt egy darabig Párizsban, ott összeismerkedett Sartre-ral, Picassóval és a többiekkel, visszatért Kaunasba, és kiadott egy inkább avantgárdként emlegetett fo-

lyóiratot, ahol szintén megjelent Milosz műveinek fordítása. Keliuotis később természetesen légerekbe, börtönbe került, nemrég halt meg Vilnában, mérhetetlen szenvedésekkel teli élet után. Élete tele volt nagy szenvedésekkel, és sajnos, nagy kompromisszumokkal is. Fennmaradtak visszaemlékezései, amit most jelentettek meg az emigrációban, és legutóbb, kicsit rövidített formában itthon is. Innen, ebből az „Új Romuva”-ból ismertem meg Milosz verseit litván fordításban, és rögtön megéreztem — habár a fordítások nagyon szerencsétlenek voltak —, hogy kiváló költő. Van egy barátom, Juozas Tumelis, aki most jelentős szerepet játszik a litván nemzeti mozgalomban, Širvydas aranykorának, Litvánia XVI—XVII. századi korszakának legjobb szakértője. Tumelis levelekben kapta meg a „Szülőföldi Európá”-t. Vagyis, kitepték a könyvből a lapot, beletették egy levélbe, és elküldték Vilnába. Később, néhány nap múlva kitepték a következő lapot, berakták egy újabb levélbe — és így másfél év alatt átszállították az egész könyvet (*nevetés, bravó*). Akkor olvastam el a „Szülőföldi Európá”-t és írtam is róla. Egy padon ültem a Neris partján, mint általában, előttem a városi villanytelep, hogy senki se vegye észre, hogy tiltott könyvet olvasok, mert ezen a padon soha senki sem ült rajtam kívül. És éppen a villanytelep előtt ülve olvastam el azt a részletet, hogy amikor az orosz csapatok bejöttek Vilnába, Milosz épp erre a padra ült le a villanytelep előtt: a folyót nézte, és arra gondolt, milyen mérhetetlen katasztrófa ez. Ugyanezt a folyót néztem egy darabig, voltaképpen ugyanazt a tájat, és elgondoltam: igen, valóban mérhetetlen katasztrófa, de maga a tény, hogy ez a könyv, még ha ilyen különös módon is, visszajutott, annak a hírnöke, hogy a katasztrófa véget ér. Ennek vagyunk most épp tanúi.

ÉLES MÁRTA fordítása

DIÓSZEGI BALÁZS RAJZA